

Editorial

El present polític de Catalunya. Una mirada des de l'antropologia.

Roger Canals

Departament d'Antropologia Social, Universitat de Barcelona

El número 23(2) de la revista *Quaderns-e* reuneix set articles inèdits en els quals antropòlegs i antropòlogues provinents de diferents universitats i centres d'investigació presenten les seves recerques i reflexions sobre l'actual realitat política de Catalunya.

L'origen d'aquest número remunta al 12 de novembre de l'any 2018. Aquell dia, l'Institut Català d'Antropologia va organitzar una taula rodona titulada "Independència i identitat cultural a Catalunya: una mirada des de l'antropologia social" que va omplir a vessar l'Aula Magna de la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona. L'acte, que inaugurava la III Setmana de l'Antropologia organitzada per l'ICA, va comptar amb la presència d'Isidoro Moreno (Universidad de Sevilla), Manuel Delgado (UB-ICA), Montserrat Clua (UAB-ICA), Mònica Martínez (UB-ICA) i Albert Moncusí (Universitat de València), que va ser el moderador de la sessió. Aquest volum recull tres d'aquelles presentacions.

Sobre l'actual situació política a Catalunya se n'ha parlat molt –potser massa. En efecte, dia rera dia, periodistes, "opinòlegs" i analistes de tots colors omplen, amb més o menys originalitat, rigor i precisió, nombroses tertúlies, informatius i pàgines de diaris comentant l'actualitat política del país i la seva relació amb l'Estat espanyol. A banda d'aquest discurs mediàtic, el "procés" ha generat també un important volum de publicacions científiques i de caràcter divulgatiu en què representants de disciplines com la història, l'economia o el dret han aportat la seva anàlisi al voltant de la situació política de Catalunya, de les seves possibles causes i dels camins que pot prendre en un futur. Una eventual revisió dels discursos sobre el "procés" no pot deixar de banda els in comptables comentaris fets per ciutadans i ciutadanes de Catalunya i d'arreu a través de les xarxes socials. L'heterogeneïtat d'aquests missatges, entre els quals trobem des d'observacions punyents i perspícaces fins als insults i despropòsits més grollers, en fa particularment difícil l'anàlisi des de les ciències socials.

Dit això, resulta revelador que, malgrat comptades excepcions, la paraula dels antropòlegs i les antropòlogues hagi estat relativament absent del debat sobre el nacionalisme català i espanyol. Aquest és un fet en certa mesura "anòmal" si es té en compte l'estreta afinitat entre l'antropologia (entesa com l'estudi comparatiu de la vida del ser humà en societat) i la qüestió del nacionalisme. Al cap i a la fi, des del seu naixement a finals del s. XIX, l'antropologia s'ha centrat a reflexionar sobre què és un grup social, com es constitueixen les identitats (individuals i col·lectives), què conforma una "societat" i com s'articulen els processos de transformació i contacte cultural. Així doncs, si el "procés català" constitueix una temàtica tan afí a l'antropologia (i, especialment, a l'antropologia "catalana"), com es pot explicar aquest relatiu silenci?

Part de la resposta a aquesta pregunta es troba probablement en la invisibilitat social i, sobretot, mediàtica que pateix l'antropologia –en aquest sentit, la tasca de l'ICA i de l'ACPA consisteix, en gran mesura, a revertir aquesta situació tot reivindicant el rol públic de la disciplina. Així doncs, podem afirmar que si els antropòlegs no hem fet sentir la nostra veu en relació al tema del “procés” és, almenys en part, perquè no hem estat invitats a fer-ho per part d'aquells qui controlen els “altaveus oficials” (ràdios, televisions, grans grups editorials).

Dit això, allò que alguns autors participants en aquest número semblen suggerir (Montserrat Clua, Manuel Delgado) és que la manca de discurs públic de l'antropologia en relació a la situació política de Catalunya –i, sobretot, la quasi absència de recerques etnogràfiques sobre aquesta problemàtica– es deu, almenys parcialment, a raons més profundes, que apunten al cor de la disciplina. Aquestes raons són essencialment tres.

La primera remet a la qüestió de la *posició analítica* de l'antropòleg respecte al seu objecte de recerca o, per dir-ho en termes menys positivistes, a la relació de l'investigador amb el grup humà sobre qui (i amb qui) duu a terme la investigació. L'antropologia va interessar-se inicialment en l'estudi de societats relativament allunyades de l'entorn més proper de l'investigador. Primer van ser les societats “no-occidentals” o “primitives”; després les “comunitats rurals” o “tradicionals” inherents al context euroamericà; finalment, i com a conseqüència de l'auge de l'antropologia urbana i de l'estudi de les societats “occidentals”, l'antropologia es va bolcar en l'anàlisi d'un conjunt de col·lectius relativament minoritaris i sovint estigmatitzats que solen habitar als marges de la societats industrialitzades (immigrants, prostitutes, drogodependents, entre molts d'altres). En tots aquests casos, l'antropòleg mantenia amb aquests grups humans una relació d'alteritat basada en els principis de “distància” i de “diferència”.

No fou fins més endavant que els antropòlegs i antropòlogues s'interessaren en l'estudi de les seves pròpies societats i, més concretament, d'allò que podríem anomenar el seu “entorn vital”. Sorgiren així etnografies sobre el metro, sobre les universitats o sobre les administracions públiques. L'exemple extrem d'aquest gir fou l'anomenada “autoetnografia”. Els principis analítics de “distància” i de “diferència” se substituïren pels de “proximitat” i “d'identitat”.

Des de l'antropologia hem après que aquests dos enfocaments són inversos però complementaris: en un cas es tracta de fer “familiar allò estrany” i, en l'altre, de fer “estrany allò familiar”. La tradició de la disciplina ens dota de suficients eines analítiques i metodològiques per a posicionar-nos a l'hora d'abordar l'estudi d'allò “llunyà” o d'allò “pròxim”. En tots dos casos, l'estudi antropològic implica un procés de desplaçament del jo que es defineix com un pas de la diferència cap a la identitat en el cas de l'estudi de les cultures més “allunyades” i de la identitat cap a la diferència en el cas de l'estudi de les “pròpies” societats –entenent que ni la “diferència” ni la “identitat” constitueixen categories absolutes, sinó relatives. Aquest desplaçament del jo es presenta com un requeriment epistemològic indispensable per a assolir una certa *distància analítica* a partir de la qual abordar críticament l'estudi dels “fets socials”.

En aquest sentit, sembla que la qüestió del “procés català” hagi trasbalsat, almenys parcialment, els hàbits de la disciplina en termes de *posició* epistemològica. Per als antropòlegs i antropòlogues vinculats d'una manera o altra a Catalunya el debat sobre la situació política del país és un tema pròxim i quotidià. Aquesta familiaritat explica que no puguem estudiar-lo “des de fora”, com hauríem fet –almenys teòricament– si abordéssim l'estudi de societats més llunyanes. Tots i totes “participem” d'una manera o altra del procés. Hi vivim. Ara bé, també resulta difícil estudiar el procés a mode d'una “autoetnografia” o d'una etnografia de la quotidianitat (com si estudiéssim l'ús dels telèfons mòbils, els desplaçaments urbans en transports públics o les relacions de

veïnatge). En efecte, i exceptuant els casos de militància activa o de participació en la política professional, la major part d'investigadors o d'investigadores no freqüentem habitualment els "actors" principals del "procés" (ni tan sols els secundaris). La problemàtica política al voltant de l'independentisme a Catalunya estableix un problema posicional: com a investigadors socials no podem situar-nos-hi ni des del principi de la diferència ni des del principi de la identitat. Mantenim, en relació al "procés", una posició epistemològica ambivalent i a voltes incòmode.

Aquest problema de caràcter *posicional* entronca amb el segon obstacle en què ens trobem a l'hora d'analitzar la situació política de Catalunya des del punt de vista de l'antropologia. Aquest segon obstacle té a veure amb la dicotomia existent dins de la disciplina (i de la "tradició occidental") entre investigar i valorar o, dit en altres paraules, amb la tensió entre les exigències analítiques de la recerca i les adhesions ideològiques personals en cada tema d'investigació (i a les persones amb qui aquesta investigació es desenvolupa). Aquest és un problema, diguem-ne, de compromís o d'implicació. Històricament, l'antropologia s'ha reservat el dret de no emetre judicis polítics o morals explícits en relació a les societats que ocupaven el seu centre d'interès. Molts hem après, en aquest sentit, que una cosa és "analitzar les cultures" i l'altra "jutjar-les". A priori, no era tasca de l'antropòleg valorar "els altres" en termes ètics o morals, sinó més aviat explicar les condicions "culturals" i "històriques" en base a les quals una determinada pràctica social, aparentment estranya i incomprendible, podia tenir sentit dins d'un context determinat –i ésser considerada, així, com a plenament racional. Evidentment, aquest ideal de neutralitat i objectivitat en relació a l'estudi de la vida humana no és ni possible ni desitjable i res és més ideològic que el mateix positivisme científic. És més, i deixant de banda algunes excepcions, l'antropologia mai no ha reivindicat un relativisme moral (tot i acceptar el caràcter relatiu de la cultura). De ben segur que gairabé tots els que ens dediquem a aquesta professió creiem que la nostra feina no s'ha de limitar a "estudiar el món" sinó, en la mesura del possible, a contribuir, encara que sigui tímidament, en la seva transformació i millora. Molts hem optat per a l'antropologia des del convenciment que el coneixement mutu entre els col·lectius humans pot ser una de les bases per a la creació d'un "esperit crític" entre la ciutadania i per a la construcció de societats més inclusives i justes a escala local i global. La història de la disciplina és plena d'antropòlegs implicats i militants que han pres un rol actiu en lluites de tota mena.

Dit això, cal admetre que, des de l'antropologia, sempre s'ha preservat el dret a no opinar o jutjar "els altres" (precisament com una mostra de "respecte" cap a les seves formes de vida), esquivant l'obligatorietat d'haver de fer explícit si s'estava "d'acord" o "en contra" de les seves pràctiques. La qüestió del "procés", en aquest sentit, sembla causar una certa incomoditat analítica perquè, almenys pels antropòlegs i antropòlogues vinculades amb Catalunya, fa inviable el manteniment d'aquesta separació entre investigar i valorar. És com si, en el cas del "procés català", l'anàlisi dels fets socials fos inseparable de l'adopció d'una determinada posició política.

L'estudi sobre la situació política de Catalunya no només posa al descobert la fragilitat de la dicotomia investigar/jutjar sinó que també posa de manifest la inseparabilitat entre coneixement, afectivitat i acció política. Per a molts investigadors i investigadores vinculades a Catalunya, el "procés" és un fet social altament emocional, que entronca amb històries personals i biogràfiques. D'altra banda, sembla que el tema del "procés" hagi posat també al descobert la impossibilitat de dissociar coneixement i acció, és a dir, de distingir entre "estudiar el món" i "intervenir-hi". Som conscients dels efectes immediats que poden tenir les nostres paraules sobre aquest tema en les nostres relacions més pròximes i el nostre entorn acadèmic. Així, és relativament poc comprometedor parlar sobre societats allunyades que difícilment poden entrar en un debat acadèmic en

condicions d'igualtat, o fer-ho sobre temes propers però tanmateix molt genèrics, amb els quals, almenys dins del cercle universitari, tothom hi està més o menys d'acord (les desigualtats socials, el racisme, la gentrificació, entre molts d'altres). Però en parlar sobre el procés s'encén l'alarma davant les possibles conseqüències de les nostres afirmacions. Som amos dels nostres silencis i esclaus de les nostres paraules, deia un vell proverbi asiàtic (tot i que el silenci, com recorda Josep Martí, és també una forma de locució). El "procés" ens fes veure que estudiar una societat sempre implica, en major o menor mesura, intervenir-hi –és a dir, que mai no estudiem "des de fora".

Pensar/actuar, dins/fora, analitzar/valorar: no es tracta de dissoldre plenament aquestes dicotomies. Tenen un sentit i són fins a cert punt necessàries pel treball del científic social. Són en gran part el que permeten un apropament crític a la realitat social. Ara bé, el que cal fer és problematitzar-les, deixant de veure-les com a oposicions immutables i mútuament excloents. El que cal entendre –i allò que el tema del "procés" posa en evidència– és que entre aquests diferents pols no hi ha una relació de discontinuïtat, sinó una imbricació permanent, una dialèctica inevitable.

El tercer problema que emergeix a l'hora d'abordar la situació política de Catalunya és un problema de "delimitació". Tradicionalment, l'antropologia sempre ha fet un exercici més o menys explícit de "fragmentació" del camp social. Inicialment, es va creure en la possibilitat de discernir "grups humans" discrets que constituïen entitats homogènies i relativament closes. Més endavant, l'impuls crític de la disciplina posà en qüestió que hi haguessin "cultures" o "societats" enteses com a realitats separades i discretes. Tota societat humana es defineix per les relacions que manté amb d'altres societats. Entre les societats existeixen relacions de continuïtat i no pas de discontinuïtat. Així, els límits de tot grup humà són sempre imprecisos i sotmesos a canvi i revisió constant. Malgrat admetre aquests principis, l'antropologia ha hagut de fer una tasca de delimitació de grups socials, encara que fos des de la consciència que les col·lectivitats que analitzava constituïen tan sols "ficcions operatives" necessàries per a la recerca. Així, hem estudiat "els joves", "els afrodescendents", o "les societats caçadores-recol·lectores" tot admetent el caràcter parcialment arbitrari –i innegablement ideològic– d'aquests conceptes. La qüestió del "procés" ha causat també un problema en termes de delimitació: on comença i on acaba "el procés"? Quin és el "grup social" sobre el qual ha de versar una investigació sobre aquesta temàtica? Per què escollim un grup i no pas un altre? Amb quins criteris establim les nostres delimitacions o "ficcions operatives"? L'obstacle probablement rau en que el concepte "procés" no designa un grup social sinó un conjunt de fets i moviments històrics i socials molt diversos que inclouen actors de naturalesa molt diferent. D'aquí que, a l'hora de dissenyar una recerca etnogràfica, resulti particularment difícil "arrelar-lo" en comunitats humanes concretes, és a dir, delimitar-lo.

Posició, implicació i delimitació: vet aquí tres dels obstacles a què ha d'afrontar-se l'antropòleg o antropòloga que pretén abordar l'estudi de la situació política a Catalunya i que poden explicar, almenys parcialment, la dificultat que ha trobat l'antropologia contemporània a l'hora d'analitzar aquesta qüestió.

Pel que hem dit fins ara, ja es pot entreveure que l'interès d'aquest número no rau només en el fet de pensar "el procés" des de l'antropologia sinó, recursivament, en el repte de pensar "l'antropologia" des del "procés". El que proposem és prendre la situació política del país com una oportunitat per a posar davant nostre un mirall que ens faci veure algunes de les potencialitats i de les inconsistències epistemològiques (i potser polítiques) de la nostra disciplina (i de nosaltres mateixos com a investigadors i investigadores).

D'altra banda, és important també deixar clar que la qüestió principal d'aquest número no és fer públic *què* pensen els antropòlegs sobre el “procés” (això és una qüestió que, en tot cas, cadascú és lliure d'expressar pels canals que prefereixi) sinó més aviat de mostrar *com* es pot pensar el “procés” des de l'antropologia. Dit en altres paraules, el que busquem és reivindicar les eines analítiques, metodològiques i conceptuals pròpies de la disciplina a través de les quals els antropòlegs i antropòlogues (d'aquí i d'arreu) podem influir en una millor comprensió de la realitat política catalana i espanyola –proposant eventualment vies per a l'acció i la transformació social. Es tracta d'aclarir, doncs, on podria raure l'especificitat de l'apropament antropològic a l'estudi del nacionalisme contemporani –i, específicament, del “cas català”.

Aquesta especificitat podria vertebrar-se a partir de tres eixos. El primer és de caire conceptual. Des del seu naixement com a disciplina a finals del s. XIX, l'antropologia s'ha anat constituint a través d'una rica història de les idees i dels conceptes. En aquest sentit, considerem important que, a l'hora de pensar la realitat política de Catalunya, els antropòlegs ens servim de la tradició intel·lectual de la nostra disciplina. En el debat públic al voltant del “nacionalisme català” solem sentir sempre les mateixes referències. És més, és habitual que durant un cert període cert autor o concepte es posi “de moda”, i sigui àmpliament citat, fins que les seves paraules perdin vigència i sigui reemplaçat per un altre. Les cites i els conceptes actuen sovint com a marques, sotmeses als vaivens depredadors de l'actualitat mediàtica. Enlloc de caure en les referències comunes, els antropòlegs i antropòlogues hauríem de reivindicar la nostra pròpia herència intel·lectual –tot proposant al seu torn noves eines conceptuals. Dins de la història de la disciplina, diferents autors han pensat la qüestió del nacionalisme. Aquest és el cas, entre molts d'altres, de Josep Ramon Llobera (1939-2010), a qui aquest volum vol retre homenatge tot incloent-hi l'escrit d'una de les seves ex alumnes (la professora Oonagh O'Brien) i la ressenya del documental que li fou dedicat l'any 2005. Però no només hem de reivindicar els autors que han pensat directament el nacionalisme sinó també aquells qui, interessant-se en altres fenòmens, ens ofereixen eines analítiques i conceptuals valuoses per a pensar la realitat que ens envolta. En són exemple l'anàlisi dels processos de reciprocitat (veure el text d'Elisenda Ardèvol sobre l'enviament de cartes als presos), la qüestió de la performativitat i de la representació social del jo (que aborda Josep Martí en relació als patrons musicals emprats durant les manifestacions) o la relació entre estètica i identitat cultural que analitza l'antropòleg argentinocatalà Diego Riverola a propòsit de “l'estètica del procés”.

La segona especificitat de l'antropologia és de caràcter metodològic i té a veure amb la importància de l'etnografia i del treball de camp. Fer treball de camp consisteix a teixir relacions socials amb altres individus a fi d'entendre'n la manera d'habitar i concebre el món amb l'objectiu de qüestionar els nostres supòsits inicials. Aquesta dimensió crítica de l'etnografia és important: no fem treball de camp per corroborar el que creiem saber sinó per aprendre coses noves. En aquest sentit, pensem que part del potencial de la disciplina en el debat polític actual consisteix en la capacitat d'indagar com el “procés” és viscut i pensat per individus concrets que representen àmbits de la societat catalana, espanyola o d'on sigui, habitualment poc representats en les tertúlies i els articles. Una mena d'estudi del “procés” *des de baix*, que atengui a allò concret, evitant abstraccions generalitzadores i buides (“la gent pensa que”, “la societat està tipa de”), i que articuli un discurs crític en base a testimonis i experiències singulars.

I això entronca amb la tercera especificitat de l'antropologia, d'ordre analític. L'antropologia és una disciplina crítica –i sobretot crítica amb si mateixa. Amb això volem dir que sempre ha cercat diluir certes preteses absolutes i mostrar el caràcter relatiu d'allò majoritàriament acceptat com a universal (sense que això impliqui, com

apuntava anteriorment, caure en un relativisme moral o cultural). Per tant, l'antropologia –o almenys gran part dels autors de la disciplina– s'ha esforçat en problematitzar les generalitzacions simplificadores, en una recerca permanent per la complexitat. Aplicat al cas que ens ocupa, el compromís de l'antropologia consisteix a criticar les afirmacions totalitzadores i homogeneitzadores que, des de qualsevol posició ideològica, s'han fet sobre la realitat catalana; i fer-ho precisament atenent als dos primers punts que hem assenyalat, és a dir, a la tradició intel·lectual de la disciplina i al caràcter crític del treball de camp. Fa temps que l'antropologia reivindica que “les cultures” o les “societats” no constitueixen entitats homogenies i estables. Com hem apuntat anteriorment, “les cultures” són col·lectius humans intrínscament heterogenis, relacionals i en constant transformació. Tota societat és, com afirma Albert Moncusí, una societat “inacabada”. És des d'aquesta perspectiva que reivindiquem una mirada antropològica a la realitat política de Catalunya i del conjunt de l'Estat espanyol. Aquesta hauria de ser una mirada que posi de relleu les discordàncies, tensions i contradiccions pròpies de tot grup social (veure, en aquest sentit, l'article de Mikel Aramburu). Aquesta posició crítica és la que permet posar en dubte les afirmacions establertes, bastir hipòtesis explicatives inèdites i, eventualment, apuntar cap a noves línies d'acció.

En resum, amb aquest número la revista *Quadern-e* pretén fer una aportació al debat sobre la situació política de Catalunya. Pensem que aquest volum mostra posicions diverses i complementàries des del punt de vista temàtic, analític i, diguem-ne, “ideològic”. Unes posicions que reflecteixen la pròpia heterogeneïtat de la comunitat antropològica –i de la societat a la qual els antropòlegs pertanyen. Des del Consell de Redacció, hem vetllat per aquesta pluralitat, més enllà de les nostres opinions i afinitats personals en relació a aquest tema.

Ja per acabar, val la pena esmentar que aquest número 23(2) és important per una altra raó: es tracta de l'últim volum de la revista *Quaderne-e*, que a partir d'ara es fusionarà amb la revista *Quaderns* en una única publicació on-line i en accés obert. El bagatge de la revista *Quaderns-e* és d'allò més positiu: més de trenta números publicats en accés obert al llarg de més de quinze anys i una posició encomiable en termes de difusió i indexació acadèmica.

Estem segurs que la nova etapa de *Quaderns* donarà continuïtat a la feina feta, aportant nous autors i temes d'anàlisi. Així, *Quaderns* seguirà contribuint a reivindicar la veu dels antropòlegs i antropòlogues de Catalunya i d'arreu amb l'objectiu de continuar pensant i transformant el nostre present i el nostre futur.

© Copyright Roger Canals Vilageliu
© Copyright *Quaderns-e* de l'ICA, 2019

Fitxa bibliogràfica:

CANALS VILAGELIU, Roger (2019) “Editorial. El presnt polític de Catalunya. Una mirada des de l'antropologia”, *Quaderns-e de l'Institut Català d'Antropologia*, 23(2), Barcelona: ICA, pp 1-6. [ISSN 1696-8298].

